

Det 19de Aarhundredes Fremskridt og dets Betydning for Arbejdernes Livsvilkaar.

Fragmenter af en akademisk Opposition. *)

Af

Prof. Dr. Will. Scharling.

— — — Det Hovedpunkt i den foreliggende Fremstilling, som jeg særlig vil gøre til Genstand for Bemærkninger, er det, som i de »sammenfattende Hovedsætninger« VIII—IX findes angivet saaledes: »Der er med Hensyn til Arbejder-Menneskets Velvære i den historiske Tid ikke foregaaet meget væsentlige eller blivende Forandringer. Kun er Mennesket, navnlig i sidste Aarhundrede, blevet mere udbredt og for den »indo-europæiske« Races Vedkommende paafaldende meget talrigere end i nogen tidligere Periode. Den økonomiske Videnskabs hidtidige Forestillinger om Menneskets Fremskridt er overdrevne, især hvad det XIX. Aarh. angaar«. Da jeg i mit nyligt udgivne Værk »Samfundsproduktionen« **) har gjort en væsenlig anden Opfattelse gældende, finder jeg særlig Opfordring til at dvæle ved de Afsnit i Deres Afhandling, som søge at godtgøre de foran citerede Paastande, navnlig da Kapitlerne II—V og XI—XII.

*) K. A. Wieth-Knudsen: Formerelse og Fremskridt. Forsvaret for den statsvidenskabelige Doktorgrad d. 30. Juni 1908.

**) William Scharling: Samfundsproduktionen med særligt Hensyn til dens historiske Udvikling. I—II. Kbhvn. 1907—08.

Det 19de Aarhundredes Fremskridt og dets Betydning for Arbejdernes Livsvilkaar.

Fragmenter af en akademisk Opposition. *)

Af

Prof. Dr. Will. Scharling.

— — — Det Hovedpunkt i den foreliggende Fremstilling, som jeg særlig vil gøre til Genstand for Bemærkninger, er det, som i de »sammenfattende Hovedsætninger« VIII—IX findes angivet saaledes: »Der er med Hensyn til Arbejder-Menneskets Velvære i den historiske Tid ikke foregaaet meget væsentlige eller blivende Forandringer. Kun er Mennesket, navnlig i sidste Aarhundrede, blevet mere udbredt og for den »indo-europæiske« Races Vedkommende paafaldende meget talrigere end i nogen tidligere Periode. Den økonomiske Videnskabs hidtidige Forestillinger om Menneskets Fremskridt er overdrevne, især hvad det XIX. Aarh. angaar«. Da jeg i mit nyligt udgivne Værk »Samfundsproduktionen« **) har gjort en væsenlig anden Opfattelse gældende, finder jeg særlig Opfordring til at dvæle ved de Afsnit i Deres Afhandling, som søge at godtgøre de foran citerede Paastande, navnlig da Kapitlerne II—V og XI—XII.

*) K. A. Wieth-Knudsen: Formerelse og Fremskridt. Forsvaret for den statsvidenskabelige Doktorgrad d. 30. Juni 1908.

**) William Scharling: Samfundsproduktionen med særligt Hensyn til dens historiske Udvikling. I—II. Kbhvn. 1907—08.

De har til Genstand for Deres Undersøgelser valgt Tyskland, særligt Sachsen, og Frankrig, og for begges Vedkommende malet et meget trist og mørkt Billede ikke blot af den egentlig saakaldte Arbejderklassen, men i Grunden hele Befolkningens Livsvilkaar. For Sachsens Vedkommende anfører De S. 57 som Hovedresultat af Undersøgelsen, »at der i den sachsiske Befolknings brede Masse i Løbet af Tidsrummet 1875—96, der ret almindeligt betegnes som den mest glimrende Opsvingsperiode, som Tyskland og navnlig Sachsen nogen Sinde har gennemlevet, ikke er indtraadt væsentlige eller varige Fremskridt med Hensyn til Livsvilkaarene«, — og De slutter Bogens andet Kapitel med den Udtalelse (S. 52), at der ved det af Dem anførte er skabt »stærk Formodning for, at Flertallet af den tyske Befolkning stadig lever paa Grænsen af Underernæring og Eksistensminimum, og at de almindelige Anskuelser om det modsatte beror enten paa ugrundet Optimisme eller overfladiske Opfattelser«, — hvad De (S. 83) finder bekræftet ved, at Mombert for Preussens Vedkommende er kommen til det Resultat, at »44 % af dets Befolkning 1901 kun havde en i Henseende til Ernæringen utilstrækkelig Indtægt« og at dette er »ein Ergebniss das man ganz ruhig auf ganz Deutschland verallgemeinern darf«. For Frankrigs Vedkommende drejer Deres Undersøgelser sig mere om Befolkningens Frugtbarhed og Formerelse samt Aarsagerne til, at denne sidste siden 1820 er aftaget saa stærkt, at Befolkningstilvæksten i Frankrig har været betydeligt ringere end i det øvrige Europa, og om De end ogsaa herved kommer ind paa tilsvarende Paavisninger af Arbejderklassens Livsvilkaar, fremtræder Dommen herom dog ikke i saa bestemt og skarpt formulerede Udtalelser. Men Skildringen bæres helt igennem af en lignende Opfattelse som den, der er gjort gældende for Tysklands Vedkommende.

For saa vidt De nu heri vil finde et Bevis for, at Nationaløkonomernes Fremhævelse af de i det sidste Aarhundrede gjorte økonomiske Fremskridt ere meget

overdrevne og deres Skildring af Arbejderstandens Vilkaar altfor optimistisk, vil jeg først bemærke, at Valget af Deres Bevismateriale forekommer mig mindre heldigt. Jeg forstaar nu nok Deres Grunde til at vælge disse Lande, — selv bortset fra den mere tilfældige Omstændighed, at Deres Ophold i Udlandet særlig har knyttet sig til Tyskland og Frankrig. Thi dels byder netop disse Lande paa nogle af de til dette Emne hørende Omraader en formentlig særlig tilfredsstillende Statistik — den sachsiske Indkomststatistik og den franske Arvestatistik m. m., dels og fornemmelig danne disse to Lande en bestemt Modsætning til hinanden i Henseende til Folkeformeringen. Vilde man overfor Paavisningen af den sachsiske Arbejderstands daarlige Livsvilkaar henvise til den stærke Formelse som Aarsag, vilde De kunne henvise til, at Forholdene ikke ere stort bedre i Frankrig, hvor Befolkningstilvæksten har været saa svag; og vilde man mene, at netop denne Stagnation kunde hænge sammen med Mangel paa økonomiske Fremskridt, vilde De kunne henvise til Forholdene i Sachsen. Desuagtet anser jeg Valget netop af disse to Lande for særlig uheldigt, hvor det gælder en Paavisning af Arbejderstandens Vilkaar. Thi begge de valgte Lande frembyder den Ejendommelighed, at de ere beherskede af en stærk agrarisk Beskyttelsespolitik, som nødvendig maa bidrage til at fordyre de vigtigste Næringsmidler for den industrielle Befolkning. For Frankrigs Vedkommende kommer hertil en i sin Helhed overdreven Konservatisme saavel i Befolkningens Sædvaner som særligt i den økonomiske Lovgivning, som gør, at dette Land i adskillige vigtige Retninger staar mærkelig langt tilbage. Endnu i 1866 udtalte M. Chevalier: »Det er ulykkeligvis sikkert, at Landbefolkningens store Flertal lige til den sidste Tid, da et Fremskridt har vist sig, er forblevet stationært, næsten lige saa slet ernæret og følgelig kun lidet mere energisk i Arbejdet end for 1800 Aar siden. De er ofte lige saa slet udstyrede med Redskaber; thi det er den romerske Ploug, som man

endnu anvender i en stor Del af de franske Landbrug. De er næsten lige saa uvidende og ... deres Initiativ er kun lidt udviklet. Deres Arbejdes produktive Kraft er da ikke bleven synderlig forøget. Selv om de 40 Aar, der siden ere forløbne, har bragt Bedring i disse Forhold, turde den franske Landbefolkning i økonomisk Henseende endnu høre til de mindst fremskredne i Nordvesteuropa. Hermed stemmer den Skildring, De selv giver S. 164: at Frankrigs Hvedeproduktion er tiltaget saa lidt, at det, uanset Landets stagnerende Befolkning, har maattet ty til en voksende Overskudsindførsel, — at Kvægholdet staar tilbage for de omgivende Landes, — at den deraf følgende Fattigdom paa naturlig Gødning ikke opvejes af indført kunstig Gødning. At Forholdene næppe have været bedre paa Vinavlens Omraade, hvor desuden særlige Naturulykker have øvet en sørgelig Virkning, fremgaar af Deres egen Skildring S. 223—24, hvor De ogsaa fremhæver den Stagnation og Tilbagegang, som karakteriserer Industrien i Sydfrankrig. Hungeroprøret i 1907 viste den sydfranske Befolknings lige saa naive som rørende Tro paa, at det er Regering og Lovgivningsmagt, der maa bringe Hjælp, — og begge disse have paa det økonomiske Omraade vist en Konservatisme og Uforstand, som er højst paafaldende. Jeg skal her blot — for ikke at tale om den antediluvianske Indretning af de parisiske Theatre, hvortil man vanskeligt finder noget Sidestykke andetsteds — minde om den helt embedsmandsmæssige Ordning af Pariserbørsen og dens Mæglerkorps, hvis fastslaaede Antal i 1895 var uforandret det samme som i 1714, uagtet Omsætningernes Masse er vokset saa enormt, — og om den franske Aktielovgivning, hvis indsnævrende Bestemmelser har ført til, at franske Aktieforetagender for en ikke ringe Del maa stiftes i Brüssel. Derfor ser vi jo ogsaa, som De selv har fremhævet, at Fransk-mændene foretrække at anbringe deres Kapitaler i alle andre Lande fremfor i nye Foretagender i deres eget Land. Ogsaa Kreditforholdene ere forholdsvis lidet ud-

viklede, og den lave Rentefod, der saa ofte fremhæves som Vidnesbyrd om Frankrigs Rigdom paa Kapital, turde nok saa meget skyldes Mangel paa Foretagsomhed og den dermed forbundne stærkt begrænsede Efterspørgsel efter Kapital.

Vil man spørge om det økonomiske Fremskridts Betydning for Arbejderklassens Livsvilkaar, er det ganske sikkert hverken Frankrig eller Sachsen, man skal opstille som Paradigmaer. Det viser sig da ogsaa, at, saasnart De kommer til Danmark, bliver Billedet i hvert Fald en hel Del lysere. Og det samme turde vel blive endnu mere Tilfældet, dersom Undersøgelsen var bleven udstrakt til Storbritannien og Nordamerika.

Jeg indrømmer nu imidlertid, at, selv den af Dem for Danmark — end sige da den for Sachsen og Frankrig — konstaterede Fremgang i Arbejderbefolkningens Kaar ikke viser sig saa særdeles betydelig. Men jeg mener rigtignok ogsaa, at Fremgangen har været ikke saa lidt større, end De fremstiller den. Thi det Materiale, hvorpaa denne Fremstilling er bygget, anser jeg for højst upaalideligt og i sig selv utilstrækkeligt.

De fremhæver selv Manglerne ved det meste af det Materiale, om hvis Benyttelse der kunde være Tale. Sparekassestatistiken forkaster De med fuld Føje som ganske ubrugelig, og skønt De anser »den reelle Kapitalstatistik« for »noget værdifuldere«, finder De den dog selv forbunden med nogle teoretiske Vanskeligheder, og at man i hvert Tilfælde »bør se bort fra de almindelige Vurderinger af Nationalformuen, opgjort i Ny og Næ efter forskellige Principer«. Og skønt De priser den franske Arvestatistik, kommer De dog (S. 22) til det Resultat, at man befinder sig paa gyngende Grund, naar man af Kapital- eller Formuestatistiken vil slutte noget om Fremskridt i Menneskets Livsbetingelser. Omzætningsstatistiken har efter Deres Mening »Ry for sin Upaalidelighed« (?) og i hvert Fald anser De den og Transportstatistiken

(S. 28) for uanvendelige, medens Konsumtionsstatistiken (S. 23) »kun kan anvendes med stærke Forbehold«.

Efter hele den kritiske Sigtelse af alt dette statistiske Materiale fremsætter De den Formening, at alle Vanskeligheder bortfalde, naar man lægger den Betragtning til Grund, at »Rigdommen af et Land væsentlig beror paa Udviklingsgraden af Indbyggernes Evne og Lejlighed til at forskaaffe sig Midlerne til deres naturlige Fornødheders Tilfredsstillelse«, — en Sætning, der utvivlsomt er rigtig, men næppe saa ny, som De mener (jfr. S. 29 »at den i den økonomiske Videnskab vistnok ikke er gjort praktisk gældende før af os i Marts 1906«). Men Spørgsmaalet bliver atter her, hvorledes man konstaterer den i saa Henseende vundne Fremgang; og her har De da ikke andet at bygge paa end Indkomststatistik og Lønstatistik.

Hvor god og omhyggelig end den Statistik kan være, som udarbejdes paa Grundlag af Ansættelserne til Indkomstskat, saa er selve dette Materiale dog overmaade upaalideligt. Indkomstskat er, saaledes som den er gennemført i Tyskland og nu efter dette Mønster ogsaa i Danmark, i Virkeligheden en overmaade slet Skat, fordi den hviler paa den absolut urigtige Forudsætning, at enhver er i Stand til at opgøre sin Aarsindkomst korrekt og at, for saa vidt han ikke kan dette, en Ligningskommission er i Stand til at gøre det for ham. Men Sandheden er den, at Flertallet af Befolkningen er ude af Stand hertil, — og at Ligningskommissionerne ere det endnu mere.

Til Bekræftelse af denne Paastand vil jeg henvise til Resultaterne af Indkomstskatten af 1903. Derefter havde af Landets samlede Antal Personer over 18 Aar — ca. 1,088000 — kun omtrent 64000 eller ca. 6% en Aarsindkomst af 2000 Kr. og atter kun Halvdelen deraf, knap 32000 Personer eller ca. 3% (deraf ca. 13500 i København—Frederiksberg) en Indkomst af over 3000 Kr., medens knap 10000 Personer i hele Landet antages

at have en aarlig Indtægt af over 6000 Kr. Naar man nu har nogen Forestilling om, hvor overordentlig begrænset den Luksus er, som en Familie med indtil 3000 Kroners Indtægt kan tillade sig, og man paa den anden Side her i København ser, hvorledes Theatre, Koncerter, Variétéer, Tivoli og Cirkus stadig ere fyldte, i hvilket Omfang Restauranter og Kaféer besøges og hvor store Beløb der fortæres for i disse, hvorledes i Sommertiden daglig Tusinder af Mennesker, om Søndagen Titusinder, tage i Skoven eller paa længere Udflugter og indtage deres Maaltider paa de offentlige, ingenlunde billige, Traktørsteder og Beværtninger, naar man endvidere bemærker, hvor særdeles vel klædt hele denne Befolkning er, og navnlig selv i tarveligere Familier Kvinder og Børn, ja, naar man vilde — og kunde — optage en Statistik over, hvilket Beløb blot Damehattene i København repræsenterer, — saa spørger man forbauset sig selv: hvorledes er alt dette muligt for en Befolkning med den beskedne Indtægt, som det langt overvejende Flertal af disse Tusinder ifølge Indkomststatistiken maa have? En Indkomststatistik, bygget paa Ansættelserne til Indkomstskat, anser jeg derfor for lidet skikket til Grundlag for en virkelig Vurdering af de bredere Befolkningslags Livsvilkaar.

Langt vægtigere Bidrag hertil vilde en Lønningsstatistik kunne yde, — dersom det var muligt at fremskaffe direkte Oplysninger om de af enhver Arbejdsgiver til enhver Arbejder udbetalte Lønningsbeløb; men dette vil næppe kunne opnaas, og de almindelige gennemsnitlige Opgivender og Beregninger, nærmest baserede paa Dagløn eller Timeløn, betyde ikke ret meget paa en Tid, da Akkordbetaling mere og mere bliver almindelig.*)

*) I det i disse Dage udkomne Tabelværk til Københavns Statistik Nr. 16 hedder det S. 32, at den gennemsnitlige Aarsløn i 1907 for faglærte Arbejdere udgjorde 1200 Kr., for Arbejdsmænd 1000 Kr., men at det yderligere kommer i Betragtning, at mange Familier har et betydeligt Tillæg til Husfaderens Arbejdsindtægt ved Mandens Bierhverv, ved Hustruens og

Overfor al den Usikkerhed og de Tvivl, som saaledes knytte sig til det statistiske Materiale, er det ret naturligt, at man tyer til den mere subjektive Dom, det umiddelbare personlige Indtryk, som omhyggelige Iagttagere af den sidste Menneskealders Udvikling have modtaget af denne. For ikke at tale om den Modsætning, hvori Nutidens Forhold staar til de brede Befolkningsslags Livsvilkaar i det 16de og 17de, ja heit op i det 18de Aarhundrede, saaledes som jeg har søgt at paavise den i Kap. X af min »Samfundsproduktion«, maa jeg for mit eget Vedkommende gøre gældende, at der paa forskellige Omraader er en meget betydelig Forskel imellem de nu forekommende og de tidligere almindelige Livsforhold i Arbejderklassen, saaledes som jeg har set dem i min Ungdom her i København, og at den nu bor bedre, er bedre klædt og lever bedre end i mine unge Dage. Og denne Dom er jeg delvis i Stand til at støtte paa mere objektive Data. De Arbejderboliger, som jeg selv i Foreningen for Alderdomsfriboliger har været med til at bygge i Begyndelsen af 70'erne og som dengang kunde staa Maal med de bedste Arbejderboliger, ere nu forældede og utidssvarende, og vi har allerede maattet begynde at erstatte dem med bedre og mere tidsmæssige Boliger. Og hvilken Forskel er der ikke imellem de to- og tre-Værelses Lejligheder, som nu rundt om i Byens Forstæder opføres med Karnap og W. C. og elektrisk Belysning m. m., — og de Boliger i den gamle By, hvormed Arbejderne tidligere maatte tage til takke, Boliger, der i 1853 vare Koleraens sikre Arnested og Hjemsted og hvoraf Rester endnu kunne ses i de gamle Kvarterer, der Aar for Aar maa forsvinde.*) En lignende Dom

Børnenes Fortjeneste eller de hjemmeboende voksne Børns Tilskud til Husholdningen, ved Logerendehold m. m. Efter en i 1896 foretagen Undersøgelse udgjorde dette Tillæg i Gennemsnit for 27 københavnske Arbejderfamilier ca. 450 Kr.

*) En væsentlig Del af Stigningen i Udgift til Husleje hidrører ligefrem derfra, at 2- og 3-Værelses Lejligheder blive mere

fælder min jævnaldrende Kollega Prof. Conrad for Tysklands Vedkommende i de af Dem (S. 95) citerede Ord: »Die Verhältnisse in Deutschland haben sich in den letzten 50 Jahren unendlich gebessert«. — og jeg lægger saa meget mere Vægt paa denne Dom, som jeg personlig kender ham som en interesseret og opmærksom Iagttager af disse Forhold og tillige som en human og overfor Arbejderbefolkningen meget venlig stemt Mand. Og den særdeles arbejdsvenlige Ch. Gide siger i sit i 1905 udgivne Skrift *Économie Sociale*: »Uden Tvivl ere Arbejdslønningerne stegne betydeligt i Løbet af det 19de Aarhundrede. Ere de stegne til det 3-dobbelte eller kun til det dobbelte? Det er de Grænser, indenfor hvilke Tvivlsspørgsmaalet er indesluttet«.

Hvorledes kommer De da til det Resultat (S. 17), at »det er klart, at der ikke i det store og hele kan være foregaaet væsentlige Fremskridt i Arbejdets Kaar« i de sidste 30 Aar? Først og fremmest derved, at De simpelt hen nægter den Fremgang, som ubestrideligt har fundet Sted, Karakter af Fremskridt. De paastaar saaledes, at den notorisk bedre Ernæring, navnlig det større Kødforbrug, som nu bliver den tyske Arbejder til Del, blot er den nødvendige Betingelse for at kunne udføre det strængere og vanskeligere Arbejde, som nu fordres af ham (S. 23 og 51, jfr. S. 68). Det er som Arbejdsmaskine, ikke som Menneske, han nu bliver bedre ernæret. Denne Sondring lader sig umuligt gøre; den bedre Ernæring kommer ham ogsaa til Gode i den Tid, han ikke arbejder, og der kan dog ingen Tvivl være om, at det er bedre at være et kraftigt og sundt Menneske end et sultefødet, svagt Menneske, selv om der saa ogsaa kræves et strængere Arbejde, der dog, naar alt kommer til alt, næppe

og mere almindelige, medens Antallet af 1-Værelses Lejligheder aftager og nu i København er forsvindende. Alene fra 1901—06 er de af Arbejderfamilier beboede 1-Værelses Lejligheder aftaget fra 7.2 til 4.0⁰/₁₀. (Tabelværk til Københavns Statistik Nr. 16, S. 28—29).

stiller tilsvarende, end sige større og føleligere, Krav til hans Arbejdskraft end det lettere og mindre Arbejde til hans svage Kræfter. Der har da heller aldrig nogen været i Tvivl om, at den kraftige, vel ernærede engelske Maskinarbejder maatte anses for et lykkeligere Menneske end den sultefødede sachsiske Væver — ikke at tale om, at den bedre Ernæring jo ogsaa kommer Illustration og Børn og dermed den hele opvoksende Slægt til Gode.

Paa samme Maade nægter De, at den kortere Arbejdstid betegner et Fremskridt; det er kun »en for hele Produktionen aldeles nødvendig Konsekvens af den moderne yderliggaaende Arbejdsdeling«. Hvorvidt Deres Opfattelse af Arbejdsdelingens uheldige Følger for Individet er rigtig, lader sig omstride; men faktisk er det i hvert Fald, at den kortere Arbejdstid ogsaa har strakt sig til Virksomheder, der ere temmelig uberørte af Arbejdsdelingen, Murernes og Tømmerens t. Eks. og overhovedet de fleste Haandværk.

Dernæst overser De ganske, at den Stigning paa Husholdningsregnskabets Udgiftsside, som De omhyggeligt bringer til Afregning imod Lønstigningen, i mange Tilfælde i Virkeligheden er Betaling for noget andet og mere end tidligere. Saaledes er det utvivlsomt, at der for den højere Husleje nu ogsaa faas langt bedre og sundere Boliger end tidligere. Men ogsaa Næringsmidlerne ere tildels af en anden og bedre Kvalitet end før. Det dagligt friskkærnede Smør, som vi nu alle købe, er virkelig en helt anden Vare end det »Vintersmør«, hvormed i min Barndom Familierne forsynede sig for hele Vinteren ved Opkøb af hele Fjerdinger Smør om Efteraaret; Korn og Mel er nu af en anden Beskaffenhed end det Korn, som Olufsen i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede skildrer som Eksport til Norge, men som sikkert ogsaa anvendtes her i Landet til daarligt Brød for de mindre velstillede Lag. ikke at tale om, at Hvedebrød nu i ikke saa ringe Omfang er indgaaet ogsaa i disses Forbrug. At ogsaa Kødet ved det nu langt omhyggeligere Kvæg-

hold er bleven bedre, tør næppe betvivles. At Arbejderbefolkningen og ikke mindst dens Kvinder og Børn nu ere baade smukkere og bedre klædt, end for en Menneskealder siden, kan vel næppe dokumenteres; men netop her henholder jeg mig til mine personlige Indtryk. Ganske vist hævder De, at Klæderne nu ere langt mindre holdbare. Men om denne Holdbarhed, som t. Eks. Nathanson stærkt fremhæver i sit bekendte Skrift om Næringsløshed og som fandt sit Udtryk i, at den Dragt, som Fader eller Moder havde slidt paa i en Aarrække, gik i Arv til Børnene, af disse just opfattedes som et særligt Gode, kunde vistnok være tvivlsomt. Man tør vistnok, særlig med Nutidens Smag for Afveksling for Øje, gaa ud fra, at de fleste foretrækker en hyppigere Fornyelse for den større Holdbarhed, naar de flere Klæder kunne faas til samme Udgiftsbeløb som før de færre.

Hvad der imidlertid har endnu større Betydning end det hidtil anførte, er, at der er mange Livsgoder, som ganske unddrage sig Statistiken og dens sammenlignende Vurdering, — tildels allerede af den Grund, at de tidligere slet ikke eksisterede og derfor fremtræde som et absolut Plus til de tidligere Kaar. De har ikke taget i Betænkning at nævne saadanne, hvor de fremtræde med et Plus paa Udgiftsbudgettet, en ny, tidligere ukendt Udgift; men den derved opnaaede Fordel opføres ikke som Plus paa Indtægtssiden. De nævner saaledes (S. 50) »Forenings-, Forsikrings-, Porto- og Rejseudgifter, der alle nødvendigvis spiller en større Rolle nu end for en Menneskealder siden»; men det nævnes ikke, at der ved disse Udgifter vindes meget, endog meget betydeligt, for de Paagældende. Men ved Siden af de Goder, som de herved tilkøbe sig for en forholdsvis ringe Betaling, maa nævnes alle de kommunale Goder, som de delvis faa uden Betaling, delvis ligeledes for en i Forhold til det vundne Gode kun ringe Betaling: Undervisning for Børnene, Lægghjælp og Hospitalspleje m. m. Og hvilken direkte Besparelse erholde de ikke ved Brugen af Kogegas

istedenfor Brændsel: at Ilden straks er tilstede i det Omfang, der behøves, og kun brænder, saa længe det behøves. Hvor meget lettes Husmoderens Arbejde ikke herved og ved Vand i Køkkenet, medens dette tidligere med stort Besvær maatte bæres fra Gaarden op paa tredje eller fjerde Sal. Og hvilke Goder bringe ikke de nævnte Porto- og Rejsseudgifter, disse Goder, som en tidligere Tids brede Befolkningslag, der sad fastbundne til og indespærrede i Byerne, aldeles intet kendte til. Livsvilkaarene ere i det hele blevne saa forskellige fra, hvad de vare i det 19de Aarhundredes første Halvdel, at en direkte Sammenligning paa disse og andre Omraader — Adspredelser og Forlystelser, Udflugter, offentlig Musik, Avislæsning o. m. a. — vanskeligt lader sig anstille.

Selv om nu alt det hidtil anførte tages med i Betragtning, og selv om vi gaa ud fra, at det Maksimum af Lønstigning for det 19de Aarhundrede, som Ch. Gide nævner, virkelig fuldt ud har fundet Sted med sit Maksimum, maa det indrømmes, at en Forbedring af de brede Lags Livsvilkaar til det 3-dobbelte kan synes at være i mærkelig Uoverensstemmelse med de store Fremskridt i produktiv Kraft, som Nationaløkonomien noterer for samme Tidsrum. Naar det fremhæves, at en enkelt Arbejder nu med Spindemaskiner kan udrette lige saa meget som 3000 indiske Haandspindersker, — eller naar en Mand med en lille Dampmaskine i faa Minutter kan pumpe lige saa meget Vand op til en Højde af 3—400 Fod, som ved en almindelig Pumpe vilde kræve 20 Mænds Arbejde i en hel Dag, — eller naar en med Elektricitet dreven Symaskine kan gøre 1600 Sting i Minuttet —, hvorledes gaar det saa til, at Befolkningens store Flertal trods denne uhyre Forøgelse af Arbejdets Kraft i et helt Aarhundrede højst har forbedret sine Livsvilkaar til det 3-dobbelte — og at (S. 84) Produktivitetens Mangedobling i Nutiden over for Befolkningens Masse ikke har kunnet række videre end til det nødtørftigste Under-

hold for en Befolkningsstigning af ca. 50⁰/₀ i en Menne-skealder ?*)

De synes ikke utilbojelig til at søge Grunden til dette Misforhold i den ulige Fordeling af Arbejdsudbyttet, idet De (S. 40) citerer — og godkender — St. Mill's bitre Udtalelse: »Arbejdsproduktet fordeles nutildags i omvendt Forhold til Arbejds-mængden, — den største Del til dem, der aldrig arbejder, den næststørste til dem, hvis Arbejde kun er nominelt, osv. i synkende Rækkefølge«. Skønt ogsaa da betydelig overdreven kunde denne Udtalelse maaske paa Mill's Tid og overfor Forholdene i Storbri-tannien have nogen Berettigelse; thi dengang udgjorde Godsejere, der lod deres Jorder dyrke af Forpagtere og deres Gods administrere ved Godsforvaltere, en betydelig Andel blandt de Rigmænd, som fik en uforholdsmæssig stor Del af Arbejdsproduktet. Men ved Siden af dette Element, som tilmed i andre Lande langtfra spillede en tilsvarende Rolle, ere nu Rigmændene fortrinsvis saadanne Mænd, som netop erhverve deres store Aarsindkomst ved et stort Arbejde af fremragende Dygtighed, og det tør sikkert siges, at det for en stor Del netop skyldes dette uundværlige Arbejde, som bestaar i Ledelsen af Nutidens stærkt komplicerede Arbejdsmaskineri og en forstandig Udnyttelse af Opfindelser og Kapital, at Haandens Arbejde nu giver sine Udøvere et større Udbytte end før.

Men ganske bortset fra denne Betragtning er det afgørende, at en anden Fordelingsmaade næppe vilde frembringe et væsentligt forskelligt Resultat; dertil ere de, der have de store Aarsindtægter, altfor faatallige i Forhold til den bredere Befolkning. Som før omtalt, havde saaledes her i Landet ifølge Indkomststatistikken kun ca. 3⁰/₀ af samtlige voksne Personer over 18 Aar (exclus.

*) Af Hensyn til den bestemt tilmaalte Tid for den enkelte Op-ponent maatte dette sidste Afsnit ved Disputatsen meget be-tydeligt afkortes. Her meddeles det saaledes, som det havde været Hensigten at udføre det.

gifte Kvinder) mere end 3000 Kr. om Aaret. Selv om denne Statistik nu ikke fortjener absolut Troværdighed, turde den dog nogenlunde rigtigt angive Forholdet imellem større og mindre Indtægter. Holder vi os til selve Tallene, som de foreligge, vilde den samlede Aarsindkomst af 953 Mill. Kr. ligeligt fordelt paa samtlige Indbyggere kun give omtrent 375 Kr. til hver, altsaa for en Familie paa 4 Personer 1500 Kr., medens Gennemsnitsindtægten for 23000 faglærte københavnske Arbejdere er opgjort til 1200 Kr. Hovedaarsagen til Misforholdet maa altsaa i hvert Fald søges paa andre Punkter end i den ulige Fordeling af Arbejdsudbyttet.

De anfører da ogsaa S. 89 ff. tre saadanne Hovedgrunde, som jeg i det væsentlige kan erkende for rigtige; men dels vilde jeg ikke stille dem i første Linie, dels kunde jeg ønsket, at de var blevne noget mere uddybede, i hvilket Fald De formentlig vilde være kommen til en rigtigere Værdsættelse af Nationaløkonomernes Dom om de store Fremskridt og den store Forøgelse af Arbejdets produktive Kraft, — dels endelig opfatter De sikkert den ene — og for Dem væsentligste — Hovedgrund mindre rigtigt. Jeg skal derfor gaa lidt nærmere ind paa disse Forhold og anføre, hvad der efter min Opfattelse er Hovedgrundene til det formentlige Misforhold imellem hint Fremskridt og dettes faktiske Resultater.

Allerførst maa det da fremhæves, at Forøgelsen af den produktive Kraft kun kan vise sig i den egentlig producerende Virksomhed, derimod ifølge Sagens Natur ikke paa de store Omraader af økonomisk Virksomhed, som vi betegne som personlige Tjenesteydelser. Hvad enten Talen er om Undervisning, Lægekunst, videnskabelig og kunstnerisk Virksomhed eller om Tyendegerning eller om Embeds- og Bestillingsmænds Virksomhed eller om Handels- og Kontorvirksomhed m. m., kan større Oplysning og bedre Uddannelse vel forbedre Arbejdets Kvalitet, men kvantitativt forøges det ikke, og alle Opfindelser forblive uden Betydning for hele dette udstrakte

Virksomhedsomraade. Men netop i det sidste Hundredeaar og særlig den sidste Menneskealder er der krævet stedse flere Menneskers Arbejde i disse Virksomheder, der alle helt maa underholdes af de egentlig producerende Virksomheder, indtil i Nutiden, — som jeg har søgt nærmere at paavise i »Samfundsproduktionens« første Kapitel —, Halvdelen af alle dem, der overhovedet ved deres Arbejde forsørger sig selv og andre, henhøre til disse Klasser, medens kun omtrent en Femtedel af hele Befolkningen øver saadan producerende Virksomhed, i hvilken Opfindelser have kunnet forøge den produktive Kraft. Menneskeheden har altsaa foretrukket Udvidelsen af hine Virksomheder for den Forøgelse af Produktionen, som kunde vindes ved at tilføre sidstnævnte et større Antal Arbejdskræfter. Men ingenlunde al denne Udvidelse kan betegnes som et tiltagende Lüksusforbrug for de velstaaende Klasser; meget deraf er tværtimod, som foran fremhævet, netop kommet Befolkningen i dens Helhed til Gode.

Dernæst maa det erindres, at Opfindelserne i meget ulige Grad har berørt og paavirket de forskellige produktive Virksomheder, og at det ofte kun er en Del, enkelte Operationer af en Produktion, som Opfindelsen er kommet til Gode. Spindemaskinen kunde saaledes selvfølgelig ikke gøre de forud for Spindingen gaaende saa lidt som de efterfølgende Arbejder, for ikke at tale om selve Bomuldens Dyrkning, mere produktive; det formindsker ikke Sandheden af den før nævnte Paastand, at en enkelt Arbejder nu kan spinde lige saa meget Garn som 3000 indiske Haandspindersker, — men det vilde være en stor Misforstaaelse deraf at drage den Slutning, at Produktionen af Bomuldsgarn var bleven i samme Grad mere produktiv. I den fortræffelige og højst interessante amerikanske Enquête ved Carroll Wright over »Hand- and machine-labour«, i hvilken der er gjort Rede for henved syv hundrede Produktioners Virkemaade før og efter Anvendelsen af Arbejdsdeling og Maskiner, fremhæves det da ogsaa udtrykkeligt, at Undersøgelsen her gælder Arbejdets

Udførelse i selve den paagældende Produktion, men ikke omfatter Udgifterne til Raastoffer, til Administration og Forrentning af Maskiner m. v. Levasseur har, for at give et samlet Indtryk af Undersøgelsens Resultat — med udtrykkelig Fremhævelse af det statistisk utilstedelige i at tage Gennemsnit af saa forskelligartede Forhold — beregnet den vundne Arbejdsbesparelse til omtrent det 13-dobbelte. Dersom man nu virkelig gennemgaaende var naaet til en Forøgelse af Arbejdets produktive Kraft til det 13-dobbelte, vilde det jo ganske vist være et socialt set tarveligt Resultat, at den store Befolknings Forbrugsevne knap var vokset til det 3-dobbelte. Men Sagen er jo netop den, at en betydelig Del af den store Forøgelse falder paa Virksomheder, der økonomisk ere af forholdsvis mindre Betydning og kun have et ringe Omfang eller som slet ikke umiddelbart fyldestgøre personlige Fornødenheder. Medens saaledes Arbejdet i Sømproduktionen er bleven 130 Gange mere produktivt, i Fabrikationen af Symaskinenaale 40—50 Gange mere, er det tvivlsomt, om Landbrugsvirksomheden, der netop spiller en Hovedrolle ved Subsistensmidlernes Tilvejebringelse, da Maskinarbejdet der spiller en langt mere underordnet Rolle end i Industrien, er bleven blot dobbelt saa produktiv, — hvad der dog allerede overfor den almindelige Lære om det aftagende Udbyttes Lov er al Ære værd!

Naar Landbruget til Trods for denne Lov, — hvis Rigtighed jeg ingenlunde benægter, men som jeg tillægger en mere betinget Karakter og dermed en mere begrænset Rækkevidde end mange Nationaløkonomer —, har kunnet naa til at fordoble Produktionens Udbytte, skyldes det den Omstændighed, at Fremskridtet her har kunnet trænge langt mere almindeligt igennem end i Industrien, fordi det mindre beror paa Anvendelsen af Maskiner end paa en bedre Erkendelse og dermed en fuldere Udnyttelse af de Naturkræfter, hvormed der i Landbruget arbejdes. I Industrien derimod beror Fremskridtet dels paa en Gennemførelse af Arbejdsdelingen, som kun lader sig anvende

i den store Bedrift, dels paa Anskaffelse af mere eller mindre kostbare Maskiner, hvortil der behøves en Kapital, som ikke altid staar til Raadighed for enhver Industri-drivende. Derfor ere selv betydningsfulde, ja epokegørende Opfindelser paa Industriens Omraade kun paafaldende langsomt trængte igennem. Det maa her være tilstrækkeligt at minde om, at der hengik 30 Aar efter den første Dampmaskines Fremkomst i England, før en saadan kom her til Landet — en lille Maskine paa 4 Hestes Kraft —, og at der endnu over 60 Aar efter dens Fremkomst kun fandtes 29 Fabrik-Dampmaskiner paa tilsammen knap 350 H. K. i Danmark. Selv i Frankrig fandtes der endnu 1830 kun 625 Dampmaskiner med tilsammen 10000 H. K. Det store almindelige Fremskridt i Industrien begynder paa hele Kontinentet først omtrent 1850 og tager først Fart fra 1870 og falder saaledes næsten udelukkende paa den sidste Menneskealder. Det samlede Antal Damp-Heste-Kraft ansloges endnu i 1840 for hele Verden kun til $1\frac{2}{3}$ Mill.; i 1875 var det vokset til $13\frac{1}{2}$ Mill., — men allerede 15 Aar senere til 50 Millioner!

Dette stemmer for saa vidt med, hvad De næst efter det aftagende Udbyttes Lov i Agerbruget S. 90 anfører som den anden Hovedgrund til, at den store Stigning i den industrielle Produktivitet ikke giver sig til Kende i gunstigere Livsvilkår for det levende Arbejde, nemlig at Arbejdets Hjælpemidler kun er blevet forholdsvis svagt udnyttede i Produktionens Tjeneste. Naar De imidlertid atter søger Grunden hertil deri, at den ene Opfindelse jager den anden, saa at »de Produktionsredskaber, der igaar var Trumf i Konkurrencekampen, imorgen paa Grund af ny Opfindelser er saa værdiløse som gammelt Jern«, turde dette være en betydelig Overdrivelse. Thi selv om noget saadant maaske kan siges om de forholdsvis faa Fabriker, der nu staa forrest i Konkurrencekampen, vel navnlig i Amerika, saa har det lige til den allersidste Tid snarere været Reglen, at nye Maskiner kun meget

langsomt trængte almindeligere igennem, og at de kasserede ældre Maskiner ingenlunde solgtes som gammelt Jern, men solgtes til Fabriker, som stod længere tilbage og hidtil havde maattet undvære saadanne Maskiner eller nøjes med endnu ringere. Nej, Hovedgrunden er den, at selv af de 50 Millioner Hestes Kraft, som stod til Raadighed i 1890, kun den ene Femtedel anvendtes i den egentlige Produktions Tjeneste, medens de $\frac{4}{5}$ anvendtes i Befordringsindustrien, paa Jernbaner og i Dampskibe. Den uhyre Kapital, som hertil er medgaaet og som alene for Jernbaneanlæggenes Vedkommende i forrige Aarhundredes sidste 40 Aar udgjorde ca. 140000 Mill. Kr. eller i aarligt Gennemsnit ca. 3500 Mill. Kr., er — især naar den sammenstilles med de foregaaende Aarhundreders næsten fuldstændige Mangel paa Kapital — paa én Gang et Udtryk for den sidste Menneskealders umaadeligt forøgede produktive Kraft og en Forklaring af, at Subsistensmidlerne og overhovedet de umiddelbare personlige Forbrugsgenstande ikke har kunnet forøges stærkere, end Tilfældet har været. Thi en saa umaadelig Del af den forøgede produktive Kraft er bleven anvendt til at skabe hele den enorme Befordringsindustri med alle de dertil yderligere kuyttede kostbare Havne- og Bro-Anlæg, Telegraflinier o. a. lignende Anlæg.

Og hvorfor har da Befolkningen kastet sig over Tilvejebringelsen af hele denne uhyre Samsfærdsels-Mekanisme? Fordi det har været det nødvendige Middel til fra fjerne Verdensdele at hidskaffe de fornødne Subsistensmidler til den stærke Forøgelse af Europas Folkemængde, en Forøgelse, som saa langt overgaar og staar i den grelleste Modsætning til de forudgaaende Aarhundreders yderst svage Tilvækst. For saa vidt har De altsaa Ret i at pege paa denne stærke Befolkningstilvækst som en (tredie) Hovedgrund til, at de brede Lags Livsvilkaar ikke har bedret sig mere, end Tilfældet har været. Men hvad De herved ganske ser bort fra og hvad der paa ingen Maade tør overses, det er, at der netop i selve Muligheden af

denne langt stærkere Formerelse er budt Befolkningen en meget væsentlig Forbedring af dens Livsvilkaar. Thi hvilken Velgerning har det ikke været, at den i saa langt større Omfang har kunnet tilfredsstille den naturlige Trang til at stifte Familie uden dermed at styrte Samfundet ud i den Elendighed og alle de »repressive Midler«, som Malthus maler med saa stærke Farver? Hvilken umaadelig Velgerning har det ikke været for alle disse Familier, at de have kunnet bringe Børn til Verden uden — som i tidligere Aarhundreder — at give dem Livet blot for en kort Stund og derefter skaffe dem Hjemsted paa Kirkegaardene? Hvem kan finde et talmæssigt Udtryk for den uhyre Forbedring af den store Befolknings Livsvilkaar, som betegnes ved de her saa ganske kort paapegede Forhold?